

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы

Отечественная история

History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (3)

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ

Главный редактор

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор тюркских языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Техническое сопровождение

Конырбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Сания Жуматаевна

EDITORIAL TEAM

Editor-in-Chief

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitghanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengaliyevna
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhy
Has been issued as a journal
since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 3. Pp. 777-789
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20.

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_3_777-789

Ә.Х. МАРҒҰЛАНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ РЕЦЕНЗИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ (1940–1960 жж.)

Еңлік Қабыкенқызы Абеуова¹, Анар Еркенқызы Кәрімова², Гүлфира Елубайқызы Отепова³

¹Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті (Олжабай батыр көшесі 60, 140000 Павлодар, Қазақстан Республикасы)

«Тарих» ББ докторанты

<https://orcid.org/0000-0002-6088-3322>. E-mail: abeuova.yenlik@list.ru

²Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті (Олжабай батыр көшесі 60, 140000 Павлодар, Қазақстан Республикасы)

Қауымдастырылған профессор, тарих ғылымдарының кандидаты

<https://orcid.org/0000-0002-3246-2272>. E-mail: ake073@mail.ru

³Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті (Олжабай батыр көшесі 60, 140000 Павлодар, Қазақстан Республикасы)

тарих ғылымдарының докторы, профессор

<https://orcid.org/0000-0003-3495-4200>. E-mail: otepova.hist@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Абеуова Е.Қ., Кәрімова А.Е., Отепова Г.Е., 2025

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада академик Ә.Х. Марғұланның Қазақстандағы 1940–1960 жылдардағы гуманитарлық ғылымдарды дамыту контекстіндегі рецензиялық қызметі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі ғалым Ә.Х. Марғұланның соғыстан кейінгі кезеңде республикада гуманитарлық пәндердің ғылыми дәстүрлері мен әдіснамалық негіздемесін қалыптастыруға ғалым және рецензент ретінде қосқан үлесінің жеткіліксіз зерделенуіне байланысты. *Зерттеудің мақсаттары мен міндеттері.* Ғылыми жұмыстың мақсаты – Ә.Х. Марғұланның ғылыми еңбектер мен диссертацияларға рецензиялар қолжазбаларын кешенді талдау, олардың қазақстандық гуманитаристиканың қалыптасуындағы рөлін анықтау. Зерттеудің міндеттеріне мәтіндерді деректанулық және тарихнамалық талдау, рецензиялаудың негізгі тақырыптық және әдіснамалық бағыттарын анықтау, сондай-ақ рецензиялау практикасының Қазақстанның ғылыми қоғамдастығына әсерін анықтау кіреді. *Нәтижелер.* Зерттеу барысында академик Ә.Х. Марғұланның рецензиялары археология, этнография, филология және өнертану сияқты гуманитарлық пәндердің кең спектрін көрсетіп, ғылыми жұмыстарды бағалауға пәнаралық көзқарасты көрсететіні анықталды. Ғылыми жаңалықтың өлшеміне, әдістемелік негізділікке және тарихи-мәдени контекстке ерекше назар аударылады, бұл ғалымның кәсібилігі мен жауапкершілігінің жоғары деңгейін көрсетеді. Материалдарды талдау ғалымның рецензиялық қызметі Қазақстанда ғылыми стандарттарды қалыптастыруға және академиялық дәстүрлерді нығайтуға ықпал еткенін көрсетеді. *Қорытындылай келе,* Ә.Х. Марғұланның рецензиялық мұрасын зерделеу Қазақстандағы гуманитарлық ғылымдардың даму үдерістерін түсіну үшін, сондай-ақ кеңестік кезеңнің ғылыми тәжірибесін сақтау және насихаттау үшін маңызды

екендігі атап өтілді. Алынған нәтижелер одан әрі пәнаралық зерттеулер мен отандық гуманитарлық ғылымдардың дамуына негіз бола алады.

Түйін сөздер: Ә.Х. Марғұлан, рецензиялар, деректану, археология, филология, өнертану, сәулет, гуманитарлық ғылымдар, Қазақстан, XX ғасыр

Дәйексөз үшін: Абеуова Е.Қ., Кәрімова А.Е., Отепова Г.Е. Ә.Х. Марғұланның Қазақстандағы гуманитарлық ғылымдардың дамуының көрінісі ретіндегі рецензиялық қызметі (1940–1960 жж.) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. 777-789-бб. [қазақша].

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_777-789

РЕЦЕНЗИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А.Х. МАРГУЛАНА КАК ОТРАЖЕНИЕ РАЗВИТИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В КАЗАХСТАНЕ (1940–1960-е гг.)

Енлик Кабыкенқызы Абеуова¹, Анар Еркеновна Каримова², Гульфира Елубаевна Отепова³

¹Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан (ул. Олжабай батыра 60, 140000 Павлодар, Республика Казахстан)

Докторант ОП «История»

<https://orcid.org/0000-0002-6088-3322>. E-mail: abeuova.yenlik@list.ru

²Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан (ул. Олжабай батыра 60, 140000 Павлодар, Республика Казахстан)

Ассоциированный профессор, кандидат исторических наук

<https://orcid.org/0000-0002-3246-2272>. E-mail: ake073@mail.ru

³Павлодарский педагогический университет имени Әлкей Марғұлан (ул. Олжабай батыра 60, 140000 Павлодар, Республика Казахстан)

доктор исторических наук, профессор

<https://orcid.org/0000-0003-3495-4200>. E-mail: otepova.hist@mail.ru

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Абеуова Е.Қ., Каримова А.Е., Отепова Г.Е., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье рассматривается рецензионная деятельность академика А.Х. Маргулана в контексте развития гуманитарных наук в Казахстане в период 1940–1960-х годов. Актуальность исследования обусловлена недостаточной изученностью вклада А.Х. Маргулана как учёного через призму рецензента в формирование научных традиций и методологического обоснования гуманитарных дисциплин в республике в послевоенный период. *Цели и задачи исследования.* Цель научной работы – комплексный анализ рукописных рецензий и отзывов А.Х. Маргулана на научные труды и диссертации, с выявлением их роли в становлении казахстанской гуманитаристики. В задачи исследования входит источниковедческий и историографический анализ текстов, выявление основных тематических и методологических направлений рецензирования, а также установление влияния практики рецензирования на научное сообщество Казахстана. *Результаты.* В ходе исследования выявлено, что рецензии академика А.Х. Маргулана отражают широкий спектр гуманитарных дисциплин, включая археологию, этнографию, филологию и искусствоведение, демонстрируя междисциплинарный подход к оценке научных работ. Особое внимание уделено критерию научной новизны, методологической обоснованности и историко-культурному контексту, что свидетельствует о высоком уровне профессионализма и ответственности учёного. Анализ материалов показывает, что рецензионная деятельность учёного способствовала формированию научных стандартов и укреплению академических традиций в Казахстане. *В заключении* подчеркивается, что изучение рецензионного наследия А.Х. Маргулана важно для понимания процессов развития гуманитарных наук в Казахстане, а также для сохранения и популяризации научного опыта советского периода. Полученные результаты могут служить основой для дальнейших междисциплинарных исследований и развития отечественной гуманитаристики.

Ключевые слова: А.Х. Марғұлан, рецензии, источниковедение, археология, филология, искусствоведение, архитектура, гуманитарные науки, Казахстан, XX век

Для цитирования: Абеуова Е.К., Каримова А.Е., Отепова Г.Е. Рецензионная деятельность А.Х. Марғұлана как отражение развития гуманитарных наук в Казахстане (1940–1960-е гг.) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 3. С. 777-789. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_777-789

A.KH. MARGHULAN'S REVIEW ACTIVITIES AS A REFLECTION OF THE HUMANITIES DEVELOPMENT IN KAZAKHSTAN (1940S–1960S)

Enlik Kabikenovna Abeuova¹, Anar Erkenovna Karimova², Gulfira Elubayevna Otepova³

¹Alkey Marghulan Pavlodar Pedagogical University (60 Olzhabay batyr Str., 140000 Pavlodar, Republic of Kazakhstan)

PhD student of the EP «history»

<https://orcid.org/0000-0002-6088-3322>. E-mail: abeuova.yenlik@list.ru

²Alkey Marghulan Pavlodar Pedagogical University (60 Olzhabay batyr Str., 140000 Pavlodar, Republic of Kazakhstan)

Associate Professor, Candidate of Historical Sciences

<https://orcid.org/0000-0002-3246-2272>. E-mail: ake073@mail.ru

³Alkey Marghulan Pavlodar Pedagogical University (60 Olzhabay batyr Str., 140000 Pavlodar, Republic of Kazakhstan)

Doctor of Historical Sciences, Professor

<https://orcid.org/0000-0003-3495-4200>. E-mail: otepova.hist@mail.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2025

© Abeuova E.K., Karimova A.E., Otepova G.E., 2025

Abstract. *Introduction.* The article examines the review activity of academician A.Kh. Marghulan in the context of the development of the humanities in Kazakhstan during the 1940s–1960s. Relevance of the research is determined by the insufficient study of A.Kh. Marghulan's contribution as a scholar and reviewer to the formation of scientific traditions and the methodological foundation of the humanities in the republic during the post-war period. *Goals and objectives.* The goal of the study is a comprehensive analysis of A.Kh. Marghulan's handwritten reviews and evaluations of scientific works and dissertations, with a focus on their role in the development of Kazakhstani humanities. The objectives of the study include a source-based and historiographical analysis of these texts, identification of the main thematic and methodological directions of the reviews, and the assessment of their influence on the academic community in Kazakhstan. *Results.* The study reveals that Marghulan's reviews cover a wide range of humanities disciplines — archaeology, ethnography, philology, art history, and architecture — and demonstrate an interdisciplinary approach to evaluating scholarly work. Special attention was given to criteria such as scientific novelty, methodological soundness, and historical-cultural context, indicating the scholar's high level of professionalism and responsibility. The analysis shows that Marghulan's review activity contributed to the development of scientific standards and the strengthening of academic traditions in Kazakhstan. *Conclusion.* The study of A.Kh. Marghulan's review legacy is essential for understanding the processes of humanities development in Kazakhstan and for preserving and promoting the scientific experience of the Soviet period. The findings provide a foundation for further interdisciplinary research and the advancement of national humanities scholarship.

Keywords: A.Kh. Marghulan, reviews, source studies, archaeology, philology, art history, architecture, humanities, Kazakhstan, 20th century

For citation: Abeuova E.K., Karimova A.E., Otepova G.E. A.Kh. Marghulan's review activity as a reflection of the development of the humanities in Kazakhstan (1940s–1960s) // Otan tarihy. 2025. Vol. 28. No 3. Pp. 777-789. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_3_777-789

Кіріспе. Әлкей Хақанұлы Марғұлан (1904–1985) – академик, ғалым, ұлттық археологиялық мектептің негізін қалаушы, оның ғылыми қызметі гуманитарлық пәндердің кең ауқымын қамтиды, яғни археология, этнография, тарих, шығыстану, филология және өнертану. Ол тарих ғылымдарының кандидаты, филология ғылымдарының докторы, ҚазССР Ғылым Академиясының академигі,

профессор, Бүкілкеңестік география қоғамының мүшесі және ҚазССР ғылымының еңбек сіңірген қайраткері. Оның көпқырлы ғылыми қызметі мен отандық ғылымға қосқан үлесі белгілі зерттеуші, педагог және ғылыми жұмыстың ұйымдастырушысы деген толыққанды атаққа лайық.

1958 жылы жазылған өзінің өмірбаянында Ә.Х. Марғұлан 1904 жылы Баянауылдың Жасыбай көліне жақын маңдағы тарихи жерде дүниеге келгенін айтады. Ол қарапайым отбасынан шыққан және жастайынан еңбекке үйренген, бұған дәлел, он жасынан жұмыс істей бастаған. Алғашқы білімін ауыл мектебінен алып, жазуды үйреніп, араб жазбасын меңгерген. Бұл біліктіліктер алдағы ғылыми ізденістерінде, әсіресе Ленинград қаласында оқуы кезеңінде көне деректерді түпнұсқа тілінде оқып, сараптауда пайдалы болды [Арын, 2004: 25].

Болашақ ғалымның білім жолы орыс мектебінде басталды, ол онда 1917-1919 жылдар аралығында оқыды. 1920 жылдың мамыры мен тамызы аралығында Павлодарда ауыл мұғалімдерін даярлайтын курстарға қатысып, 1920-1921 жж. Баянауыл уезінің Далба болысындағы мектепте сабақ берді. Кейін білімін жетілдіру мақсатында жас Әлкей Семей педагогикалық техникумына оқуға түседі. Оған септігін тигізген болашақ академик Қ.И. Сәтбаевтың ағасы Әбікей Зейінұлы Сәтбаев еді. Ол талантты жасөспірімді бірден танып, оқуға түсуге кеңес береді. 1925 жылы Ә.Х. Марғұлан бұл оқу орнын үздік аяқтайды [Сәтбаева, 1996: 80].

Жиырма бір жасында Әлкей Марғұлан Ленинградқа барып, Шығыс институтының тюркология факультетіне оқуға түседі. Негізгі оқу бағдарламасымен қатар ғылыми зерттеулерге, шығармашылық және академиялық үйірмелерге белсене қатысады. Үлкен қызуғышылықпен философия, тарих және өнертануды оқи бастайды, сонымен бірге Ленинград мемлекеттік университетінің тарихи-филологиялық факультеті мен Өнер тарихы институтының дәрістері мен семинарларының тыңдаушысы атанады. Осылайша, студенттік кезден бастап ғылыми көзқарас, әдістемелік дайындық және зерттеу түйсігі қалыптаса бастайды [Марғұлан Д., 2018: 38].

Нақты бай өмірлік және білімі тәжірибе, интеллектуалды жетілу және үнемі үйренуге деген талпыныс кейін масштабты, сан қырлы Ә.Х. Марғұлан ғылыми мұрасының негізі болды. Қарапайым ауыл мұғалімінен академикке дейінгі сара жолы, көне өркениеттердің материалдық құндылықтарымен қатар, әдебиет, өнер, фольклорді зерттеп, гуманитарлық білімдердің алуан түрлі облыстарын қамтитын ғылыми қызығушылықтарды анықтап берді. Бұл жол – ғалымның өмірі ғана емес, сонымен қатар Ә.Х. Марғұлан маңызды рөл атқарған қазақ ғылымының институт ретінде қалыптасуының куәсі ретінде.

Академик Ә.Х. Марғұланның ғылыми мұрасы көптеген онжылдықтар бойы ғалымдар тарапынан тұрақты қызығушылық тудыруда. Бұл мақалалар, монографиялар, өмірбаяндық очерктер, деректі фильмдер мен ғылыми-танымдық басылымдарда көрініс тапты. Бірақ ғалымның өмірі мен қызметіне арналған ауқымды жұмыстарға қарамастан, оның ғылыми мұрасы бүгінгі күнге дейін жан-жақты зерттеліп, бір жүйеге келтірілмегенін атап өткен жөн. Ол әрине, сараптаудың пәнаралық тәсілін қажет ететін гуманитарлық ғылымдардың әртүрлі саласын қамтитын Ә. Марғұланның ғылыми көзқарасының көпқырлығымен тікелей байланысты.

Ерекше назар аудартатын, ғалымның ғылыми мұрасының аз зерттелген бөлімі ол оның жеке мұрағатында сақталған пікірлер мен рецензиялардың қолжазбалары. Бұл құжаттар тарихи-ғылыми дерек ретінде өте маңызды, себебі олар Ә.Х. Марғұланның әдістемелік ұстанымдарын зерттеп қана қоймай, өз заманының мәдени және ғылыми үрдістердің қалай қабылдағаны туралы білуге болады. Мәтіндер арқылы ғылыми құндылықтар жүйесін, замандастарының ғылыми жаңалығы мен еңбектерінің маңыздылығын бағалау критерийлерін қайта қалпына келтіріп, сарапшы, рецензент және ғылыми пікірсайыстың абыройлы мүшесі ретінде рөлін анықтауға болады.

Бұл материалдарды зерттеудің өзектілігі академик Ә.Х. Марғұланның XX ғасырдағы Қазақстанның жетекші ғалымы ретінде ғана емес, сонымен қатар кеңес заманы ғылымының сипатын қайта қалпына келтіру болды. Өз қолымен жазылған пікірлер мен рецензиялар ғалымның ой-толғауларын, сыни бағалауын, ғылыми және адами бағдарларды қамтиды, сондықтан дерекнамалық және тарихнамалық зерттеулерде бұл құжаттар маңызды нысан ретінде қарастырылады.

Бұл мақаланың мақсаты Ә.Х. Марғұланға тиесілі пікірлер мен рецензиялар қолжазбаларын ғылыми айналымға енгізіп, оларды жүйелеу, сараптау. Негізгі міндет – әріптестер, аспиранттар мен әртүрлі бағыттағы зерттеушілердің жұмыстарына жазылған рецензияларды зерттеу негізінде академиктің ғылыми және мәдени қызметіндегі негізгі аспектілерді анықтап, оларды саралау. Сонымен қатар, академиктің жеке көзқарасы, мәдени білімі мен кәсіби ұстанымдары эксперттік және бағалау қызметінде қалай көрініс тапқанын анықтау болды.

Осылайша, арнайы жинақталған құжаттар топтамасын зерттеу Ә.Х. Марғұланның ғылыми өмірбаянын сипаттап ғана қоймай, сонымен қатар XX ғасыр ортасындағы Кеңес Одағы мен Қазақстанның ғылыми ортасындағы интеллектуалды деңгейі мен пәнаралық байланыстарды және ғылыми сараптамалардың механизмін түсінуге көмек беретін білімдерді кеңейтеді.

Материалдар мен әдістер. Ұсынылып отырған зерттеуде академик Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатында сақталған және бүгінгі күнге дейін аз зерттелген пікірлер мен рецензиялардың қолжазбаларын жан-жақты сараптап, интерпретациялауға арналған әдіснамалық тәсілдердің кешені қолданған. Сараптамалық үрдістердің негізін тарихи зерттеулердің дәстүрлі әдістері құрады, оның ішінде индуктивті әдіс, яғни жаңа мұрағаттық деректерді жинау, сипаттау және жүйелеу, сонымен бірге сипаттау әдістері мен салыстырмалы анализ [Ковальченко, 2003: 95].

Жұмыстың маңызды кезеңдерінің бірі жүйелі мұрағаттық анализ жүргізу, ол дегеніміз әр құжаттың мазмұнымен танысу, авторлығын анықтау, хронологиялық және тақырыптық шектерді орнату, мәтіннің тіл ерекшеліктері мен құрылымның анализін жасау. Негізгі тақырыптарды, қайталанатын тұжырымдарды, тұрақты терминдерді анықтауға, сондай-ақ пікірлер мен рецензиялардың жанрлық және композициялық ерекшеліктерін сипаттауға да ерекше назар аударылды.

Алайда зерттеліп жатқан құжаттар кешеніне дерекнамалық және тарихнамалық анализ әдістері маңыздырақ болды. Дерекнамалық көзқарасқа сәйкес сараптауға ілінгендер автордың өз қолымен жазған құжаттары, онда көбінесе автордың қолтаңбасы, түзетулері, қысқаша ойлары кездеседі және бір мәтінді қолмен жазып, кейін машинамен басылған нұсқалардың болуы.

Ал тарихнамалық тұрғыда пікірлер мен рецензиялар тек қана академиктің ғылыми ұстанымын сипаттап қоймай, сол уақытының тарихи-мәдени бейнесін көрсетеді.

Құжаттардың басым бөлігі қолжазба түрінде сақталғандықтан, олармен жұмыс істеу палеографиялық талдауға, қолжазбаны декодтауға, сондай-ақ үзінділермен сақталған мәтіндерді қайта қалпына келтіру сияқты қосымша біліктіліктерді қажет етті. Талдау барысында тарихи-мәтіндік зерттеулер әдісі және жарияланған деректерді құжаттармен салыстыру арқылы жүзеге асқан салыстырмалы әдіс қолданды.

Автордың ұстанымын терең түсіну және рецензиялардың мазмұнын бағалау мақсатында сыни талдау, мазмұнды талдау және сандық талдау әдістері пайдаланылды. Соңғысы құжаттардың тақырыбын, жанрлық ерекшеліктерін және құрылымын анықтауға септігін тигізді. Индуктивті және дедуктивті тәсілдер көптеген материалдарды интерпретациялау барысында талдаудың маңыздылығын көрсетсе, синтез және жалпылау әдістері Ә.Х. Марғұланның рецензиялық қызметінің жалпы сипаттамасын жасады.

Жоғарыда көрсетілген әдістерді қолдану зерттеудің негізгі мақсатына жету болып табылады, яғни тарихи-мәдени және ғылыми маңыздылығын атап көрсетіп, жаңа деректерді ғылыми айналымға енгізіп, жан-жақты зерттеу.

Бұл зерттеудің дерекнамалық негізін 1940-1960 жж. аралығында академик Ә.Х. Марғұланның өзі жазған және бұрын-соңды ғылыми айналымға енгізілмеген 8 пікірлер мен рецензиялар құрайды. Бұл материалдар оның жеке қорында анықталып, бүгінгі күні өзіндік зерттеу ұстанымын көрсететін және қарастырылып отырған кезеңнің ғылыми сипатын ерекшелейтін маңызды деректік база болып табылады. Мәтіндердің көп бөлігі орыс тілінде жазылған, яғни сол кезеңнің ғылыми тәжірибесіне сәйкес келеді, алайда қазақ тілінде құрастырылған екі құжат анықталды, ол дегеніміз ұлттық ғылыми дәстүрдің сақталуы мен дамуын көрсетеді. Рецензиялар көлемі 2-3 бетті құрайтын қысқаша түрден 20-25 бетті қамтитын толыққанды сараптамалық мәтіндерден асады. Осындай айырмашылықтар рецензияланатын жұмыстардың мазмұнына және мақсатына байланысты, яғни ішкі сараптамалық жұмыс, сыртқы рецензия немесе диссертацияның қорғалуына арналған пікір және т.б.

Құжаттар формасына қарай қолмен жазылған және машинамен басып терілген болып бөлінеді. Көп жағдайда бір мәтінге екі формада пайдаланған, бұл редакциялау үрдісін және автор ойларының дамуын қадағалауға мүмкіндік береді. Мұрағаттық құжаттар тақырыптық бағыттар мен хронология бойынша жүйеленген, бұл ғылыми сараптауды жеңілдетеді.

Қарастырылған рецензиялардың ең ертесі 1940 жылдардың басына сәйкес келеді, алайда материалдардың көп бөлігі 1950 жылдарда жазылған, яғни академиктің ғылыми қызметінің белсенді уақытына тұспа-тұс келген. Ал 1960 жылдары жазылған рецензиялар ғалымның ғылыми шығармашылығының кейінгі кезеңін сараптауда қызығушылық тудырады, себебі оның қызығушылықтары мен көзқарастарының тақырыптық өрісінің кеңеюін байқауға болады.

Құжаттардың мазмұнын сараптай келе, әртүрлі тақырыптар мен бағыттардың кең ауқымы қамтылғаны анықталды, олар архитектура тарихынан археологияға дейін, қазақ әдебиеті мен этнографиясы және т.б. Пікірлердің көп бөлігі диссертациялық зерттеулерге жазылған, яғни кандидаттық және докторлық дәрежені алуға, сондай-ақ ғылыми монографиялар, еңбектердің жинақтамасы мен әдістемелік жұмыстар. Осылайша рецензиялардың басым бөлігі ғалымның зерттеушілік қырын ғана емес, сонымен қатар эксперттік жағын да ашып көрсетеді, ал ол болса оның ғылыми өміріндегі белсенділігін анықтауға көмектеседі.

Сараптамалық және бағалау компоненттерін біріктіре отырып, құжаттар мәгіні кеңестік кезеңдегі ғылыми ой мен ғылыми көзқарастар тарихының құнды дереккөзі болып табылады. Оларды толығымен зерттеу ғылыми бағалаудың критерийлерін, рецензиялау тәсілдерін және Әлкей Марғұланның ғылыми бағыт-бағдар беретін беделді рецензент ретінде дамуын қарастыруға мүмкіндік береді.

Талқылау. Қазіргі тарихнамалық және дерекнамалық зерттеулер аясында Ә.Х. Марғұланның рецензия қолжазбалары бүгінгі күнге дейін аз зерттелген ғылыми мұра болып табылады. Оларды зерттеу ғалымның жеке үлесін айқындап қана қоймай, XX ғасыр ортасындағы қазақстандық гуманитарлық ғылымдарының ғылыми сараптамасы мен байланыстарын қайта қалпына келтіруге болады.

Академик Ә.Х. Марғұланның рецензиялық қолжазбаларында кеңестік ғылыми құжаттамаға сай бюрократиялық риторика жоқ, оның орнына гуманитарлық ойдың әлемдік классиктерінің дәйексөздері мен аналогияларын сәйкестендіре отырып, мәдени-тарихи үрдістерді академиялық тілмен шебер жеткізе білді. Сондықтан зерттеліп жатқан материалдар жай ғана рецензиялар емес, толыққанды зерттеу дереккөздері. Айта кететін жайт, Ә. Марғұланның ғылыми еңбектерді бағалау әдістемесі мазмұнды анализ бен стилистикалық сараптаманы да қамтыды. Яғни ол дәлелдемелерге, логикалық үйлесімділікке, дереккөздік базаға, мәселенің өзектілігіне және ғылыми ақиқатқа көп көңіл бөлді. Кейбір жағдайларда қосымша жұмыстар, тақырыптық түзетулер мен нақтылаулар ұсынылды, осылайша оның ғылыми өнімді қалыптастыруда белсенділігін байқауға болады.

Нәтижелер. Әлкей Хақанұлы Марғұланның есімі Қазақстанда археология ғылымының пайда болып, дамуымен тікелей байланысты. Ол отандық археология мектебінің қалыптасуының бастауында тұрды, ауқымды далалық зерттеулер ұйымдастыру мен жүргізуде маңызды рөл атқарды, сонымен қатар археологияны ғылыми пән ретінде енгізуге септігін тигізді. Ә.Х. Марғұланның ғылыми өмірбаянында атап көрсетілетін ерекше жайт оның педагогикалық қызметі, яғни зерттеу жобаларын басқару арқылы, өз шәкірттері мен әріптестерінің диссертациялық жұмыстарына рецензия жазу арқылы және т.б. Ғалымның мұрағатында сақталған қолжазбалар оның ғылыми жетекшілігінің принциптерін терең түсіне отырып, педагогикалық қызметтің маңызды бөлімдерін ашады.

Академик өзінің көп жылдық ғылыми маңсабы нәтижесінде археология, тарих және сабақтас пәндер дамуына өз үлестерін тигізген 50-ден аса зерттеушілердің ғылыми жетекшісі мен кеңесшісі болды. Атақты шәкірттерінің арасында Әлкей Марғұлан өзі ұйымдастырып, көп жылдар бойы жетекшілік еткен Орталық Қазақстан археологиялық экспедицияларының белсенді қатысушылары болған археологтар К. Ақышев, М.К. Қадырбаев пен Ф.Х. Арсланова болды [Жилбаев, 2022: 179].

Кемел Ақышев (1924-2003) – Павлодар облысы Баянауыл жерінің тумасы. Кішкентай кезінде бақытты балалық шақтан айырылған жас Кемел Ұлы Отан соғысына да қатысқан. Соғыс біткеннен кейін Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетін аяқтап, КСРО Ғылым академиясының аспирантурасына оқуға түседі [Аяған, 2004]. Орталық Қазақстанның қола дәуіріне арналған оның кандидаттық диссертациясына Ә.Х. Марғұлан ғылыми жетекшілік еткен. Диссертацияның негізгі базасы 1940-1950 жылдар аралығында К. Ақишев қатысқан далалық археологиялық экспедициялардың материалдары. 1953 жылы жазылған қолжазбалық пікірінде академик К. Ақишевтің сараптамалық қасиеттерін, археологиялық материалдармен жұмыс істеу қабілеттерін жоғары бағалады. Әсіресе далалық бақылаулардың дәлдігін сипаттау, объектілердің графикалық сызбаларын жасау, деректермен жұмыс жасағанда сыни талдау ерекше аталды.

Сонымен бірге жазылған пікірде Ә.Х. Марғұланның келіспейтін ғылыми ойы да бар, яғни ұсынылған жұмыста қола дәуір ескерткіштерінің типологиясын тек керамикалық материалдарға қарап жасау дұрыс емес, кемінде пәнаралық нақтылау қажет екенін атап кеткен. Бірақ өз ойына қарамастан ғалым диссертанттың қорғауға жіберілуін қолдап, қажетті дәрежені бекітуге қолдау білдірді [Марғұлан, 1953].

Мир Касымович Қадырбаев (1928-1982), ол да академиктің шәкірті, ғылыми жолын 1955 жылдан бастап Орталық Қазақстан археологиялық экспедицияның құрамында бастады [Утубаев, 2022]. Оның зерттеу қызығушылығы ерте темір дәуірі көшпенділерінің материалдық мәдениетіне бағытталған болды. Қадырбаев М.К. диссертациялық жұмысы Орталық Қазақстан көшпелі мәдениетінің ескерткіштеріне арналды. 1959 жылы жазылған өзінің пікірінде Ә.Х. Марғұлан жүйелі түрде жүргізілген қазба жұмыстары нәтижесінде жиналталған көп жылғы археологиялық материалдардың негізінде жазылған жұмыс екенін ерекше атап өтті. Ол М.К. Қадырбаевтың Дәндібай-Беғазы кейінгі қола дәуір мәдениетінің ерте көшпелі мәдениетімен сабақтастық туралы қорытындысын қолдап, Қазақстанның археология ғылымында маңызды қадам екенін көрсетті. Осылайша жазылған пікір ғылыми жұмысты бағалап қана қоймай, сонымен қатар тарихи ретроспективада мәдениеттердің дамуы туралы ой-пікірлермен бөлісу де болды [Марғұлан, 1959].

Фирая Хабибулловна Арсланова (1934-1995) – Қазақ мемлекеттік университетін бітіріп, Орта Ертіс өңірінің археологиялық зерттеулерінде белсенді қатысқан академиктің шәкірті. Оның диссертациялық зерттеуі қимақ мәдениетін ерекшелейтін аймақтың көне тайпаларының шаруашылық-мәдениетіне арналған еді. Ә.Х. Марғұлан 1963 жылы жазылған өз пікірінде сараптаманың жүйелілігі мен толықтығын, қазба жұмыстары барысында алынған жаңа материалдардың маңыздылығы және этномәдени қайта қалпына келтіруде жұмыстың үлесін оң бағалады. Автордың эмпирикалық материалдарды жалпылауды, жүйелеуді және теориялық түсінуді, сонымен қатар Қазақстан халықтарының этногенезін зерттеу контекстінде жұмыстың өзектілігі ерекше аталып өтті [Марғұлан, 1963].

Осылайша, академик Ә.Х. Марғұланның шәкірттерінің ғылыми жұмысына жазған рецензиялардың сараптай келе, оның ғылыми зерттеулерді басқарып қана қоймай, материалдардың мәдени-тарихи түсінуін, сыни сараптаманың және ғылыми ойдың жоғарғы стандарттарын қалыптастырды деген қорытынды жасауға болады. Рецензент ретінде ғалымның ұстанымы зерттеу жұмысының мазмұнын терең түсінумен, диссертантты нақты ғылыми қорытындыларға бағыттаумен, бірақ сонымен қатар автордың ғылыми тәуелсіздігін сақтаумен ерекшеленді.

Ә.Х. Марғұланның ғылыми және педагогикалық қызметі гуманитарлық және пәнаралық ғылымдарының кең ауқымын қамтыды. Жалпы Қазақстанның археологиясын дамытуға, атақты археологтар дайындауда академик Ә. Марғұлан зор үлес қосса да, оның ғылыми қызығушылығы тек онымен шектелмеді. Жұмысының маңызды тағы бір бағыты Қазақстанда архитектураның ғылыми негізін қалыптастыру болды.

Әлкей Марғұлан ұлттық архитектура мен қала құрылысының дамуына ерекше көңіл бөлді, сонымен қатар архитектуралық мұраны зерттеуде теориялық әдістердің қалыптасуына ықпал етті. Бұған дәлел ретінде, 1940-1950 жылдар аралығында жазылған бірнеше рецензияларды келтіруге болады. Онда академик архитектура бойынша ғылыми еңбектерді саралап, қала құрылысы концепцияларын бағалап, Республиканың жетекші архитекторларының шығармашылық бастамаларын қолдады. Олардың ішінде ерекше орын алған архитектор М.М. Мендикуловты атап өтуге болады, бұл сәулет өнерін қазақ халқының мәдени бірегейлігінің бір бөлігі ретінде түсінуде маңызды қадам болды.

Академик Ә.Х. Марғұланның мұрағаттық мұрасында табылған бағалы пікірлердің ішінде қазақстандық архитектуралық мектептің жарқын өкілі болған М.М. Мендикуловқа арналған үш пікірді атап кеткен жөн. Бұл рецензиялар 1948, 1953 және 1956 жылдары жазылған және М. Мендикуловтың ғылыми, жобалық қызметінің қалыптасуында реттілік, толыққанды бақылауды көрсетеді. Ә. Марғұлан тарапынан осындай қызығушылықты өз ісінің маманына шынайы құрметпен қоса, Отандық ғылым мен мәдениетке деген архитектордың шығармашылық жолының маңыздылығын ашады.

Мендикулов Малбагар Мендикулович (1909–1986) — Қазақстанның архитектуралық мектебінің негізін қалаушы, КСРО архитектура және құрылыс Академиясының корреспондент-мүшесі, соғыстан кейін Алматының келбетін қалыптастыруда, жалпы ұлттық архитектураның теориялық базасын дамытуда маңызды рөл атқарған. Ә.Х. Марғұлан өз рецензияларында Мендикуловтың нақты ғылыми жетістіктеріне ғана баға бермей, оның мәдени қайраткер, педагог және архитектураның теоретигі ретінде де жоғары бағалаған.

1956 жылдың 8 желтоқсанында жазылған академик Ә. Марғұланның пікірі мазмұны жағынан толығырақ, яғни ол архитектордың ғылыми және жобалық қызметіне жан-жақты мінездеме береді. Ұлы Отан соғысы аяқталғаннан кейін М. Мендикуловтың Алматы - жаңа социалистік бағдарларды ескере отырып, жаңартуды талап еткен астаналық қаланың қайта қалпына келтіру бас жоспарын

дайындап, оны жүзеге асыруда белсенділік танытқанын ерекше атап көрсетілген. М. Мендикулов жас жобалаушы ғана емес, ғылыми ойшыл, ұлттық архитектураның теоретигі ретінде рөлдері де ескерілді [Марғұлан, 1956].

Пікірлердің ішінде М. Мендикуловтың «Алматы қаласының архитектурасы» атты монографиялық зерттеуіне сараптама да маңызды, ол 1953 жылы жазылып, көлемі 95 бетті құраған. Осы жұмыста автор қаланың архитектуралық ортасының әртүрлі тарихи кезеңдердегі эволюциясын қарастырады, оның жоспарлы даму заңдылықтарын, сонымен қатар негізгі ғимараттардың архитектуралық ерекшеліктерін ашады. Ә.Х. Марғұлан автордың зерттеу объектісіне кешенді тәсілдердің қолданылуын, әр архитектуралық шешімдердің ғылыми негіздемесінің болуы және қала құрылысы бойынша теориялық білімді нақты практикалық тапсырмалармен шебер ұштастыра алатынын атап өтеді.

Рецензиядағы арнайы бөлім астананың ірі қоғамдық ғимараттарына арналған: Абай атындағы опера театры, Үкімет Үйі және Қазақ КСР Ғылым академиясының бас корпусы [Марғұлан, 1953]. Осы мысалдарда М. Мендикулов өзін архитектуралық шешімдердің стилистикалық, функционалды және эстетикалық аспектілерін аша алатын, көркемдік талдау құралдарын меңгерген архитектор-өнертанушы ретінде көрсетеді. Теориялық және көркемдік құзыреттіліктердің бұл үйлесімі оның еңбектерін Қазақстанда архитектуралық ойдың дамуында аса құнды еңбектер қатарына жатқызуға мүмкіндік береді.

Келесі рецензияда М.М. Мендикуловтың ұлттық форма мен социалистік мазмұнды шебер үйлестіретін кеңестік Қазақстанның архитектуралық келбетінің қалыптасуындағы рөлі де ерекше атап көрсетілді. Ә.Х. Марғұлан архитектордың халық сәулетін зерттеуге және түсінуге бағытталған ғылыми зерттеулерде белсенділік танытанын айтқан. Яғни бұл М. Мендикуловтың жаңа идеологиялық парадигма шеңберінде қазақ құрылыс дәстүрлерінің шынайы жалғастырушы және танымал етуші болғаны.

Өз пікірінің қорытынды бөлімінде академик архитектордың ғылыми және қоғамдық қызметіне жалпылама мінездеме берген:

«Қарапайым ғылым еңбектері ретінде М.Мендикулов мәдениет қайраткерлері мен архитекторлар арасында көпшіліктің сүйіспеншілігі мен құрметіне ие. Оның КСРО архитектура және құрылыс Академиясының құрамында болуы пайдалы әрі жемісті, себебі біздің елімізде архитектуралық ғылымның дамуына оның таланты мен қабілетінің одан да кең қолдануына мүмкіндік ашады» [Марғұлан, 1948].

Осындай баға беру М.М. Мендикуловтың өз заманының жетекші ғалымдары арасында, Ә.Х. Марғұланды қоса алғанда жоғары деңгейдегі сенім мен танымалдылықтың куәсі іспеттес. Рецензиялардың мазмұнын сараптай келе, академик М. Мендикуловтың қызметін XX ғасырдағы Қазақстанда ғылым мен мәдениеттің маңызды үрдісі ретінде қарастырған. Оның пікірлері тек сараптамалық қорытындылар ғана емес, сонымен бірге социалистік жаһандану контекстінде ұлттық архитектураның рөлін бейнелейтін құнды құжаттар болып табылады. Осылайша М.М. Мендикуловтың жұмыстарына арналған Ә.Х. Марғұланның рецензиялары Қазақстанда архитектуралық ойдың эволюциясын зерттеудегі маңызды дерек көзі ретінде, сонымен қатар соғыстан кейінгі кезеңде ғылым, мәдениет және мемлекеттік құрылыс арасындағы тығыз байланыстың куәсі ретінде.

Ә.Х. Марғұланның ғылыми қызығушылығының көпқырлылығы археология мен архитектурадағы белсенді қызметімен шектелмей, филология ғылымының дамуында да өз үлесі бар. Өзінің кең эрудициясы, іргелі гуманитарлық дайындығы, мәдени тарих мәселелеріне деген терең қызығушылығы нәтижесінде ол тарихшы немесе археолог ретінде ғана емес, сонымен қатар филологиялық құзыреттіліктің жоғары деңгейіне ие маман ретінде де өзін көрсете білді. Қазақ тілі, диалектология мен әдеби мұра сұрақтарына арналған ірі еңбектердің талқылауларында және сарапшылық бағалауда ғалымның қатысуы оның ғылыми әлемінде филология маңызды орынға ие болғандығының куәсі. Осы тұрғыда профессор С. Аманжолованың лингвистикалық зерттеуіне жазылған рецензиясы ерекше қызығушылық тудырады.

Ә.Х. Марғұланның рецензиялар топтамасының маңызды құжаттарының бірі профессор С. Аманжолованың «Қазақ тілінің диалектологиясы мен тарихының сұрақтары» атты еңбегіне жазылған пікір. Бұл еңбек 944 бетті құрайтын машинамен басылып жазылған мәтіннен тұрады және іргелі тарихи-филологиялық зерттеу болып табылады. Автор қазақ тілінің дамуын этникалық тарих, тайпалық құрылым және аймақтық ерекшеліктер негізінде сараптайды.

Ә.Х. Марғұлан өзінің 1957 жылғы пікірінде қазақ филологиясы үшін өзекті және маңызды болып келетін зерттеуге жоғары ғылыми баға берді. Ол автордың негізгі концепциясын қолдайды, яғни ана тілдің тайпалық тарихы мен тарихи-мәдени мұрасын негізге алмаса, қазақ тілінің табиғатын жан-жақты түсіну қиын. Ә. Марғұланға С. Аманжолованың диалектологияда қолданған тәсілі ерекше қызығушылық тудырды, яғни, қазақ этносының қалыптасуында әлеуметтік-тарихи үрдістермен тілдің үйлесімін зерттеу. Себебі әрбір диалект тілдегі ерекше жағдай ғана емес, сонымен қатар мәдени, тарихи трансформациялардың бейнесі ретінде де.

Академик Ә.Х. Марғұлан қолжазбаның негізгі алты бөлімін егжей-тегжейлі қарастырды. Бұл бөлімдерде қазақ тілінің шығу тарихы, фонетикалық, лексикалық және морфологиялық ерекшеліктерінің спецификасы, әртүрлі аймақтарда диалектілердің өзіндік белгісі қарастырылды. Академик қазақ тілінің солтүстік-шығыс нұсқасынан айырмашылығы бар оңтүстік және батыс диалектілерінің лингвистикалық мінездемелерінің сипаттамасына ерекше көңіл бөледі. Ол автордың әртүрлі дерек көздерін пайдаланғанын құптайды, яғни революцияға дейінгі шығармалардан кеңес ақындары мен жазушыларының еңбектері, ауызша халық шығармашылығы мен аудандық баспадан тіл мәліметтері мен КазКСР Ғылым академиясының лингвистикалық экспедицияларының материалдары.

Ә.Х. Марғұлан өз пікірінің қорытынды бөлімінде филология ғылымдарының докторы ретінде жұмыстың жоғары ғылыми маңыздылығы атап көрсетілді. Ол С. Аманжолованың еңбегі «қазақ филологиясына үлкен үлес» екенін атап өтіп, оқу құралы ретінде жоғарғы оқу орындарында, орта мектептерде әдістемелік құрал ретінде, сонымен қатар диалектология, тіл тарихы мен әдеби норма сұрақтарымен қызығатын ғылыми қызметкерлерге анықтама ретінде пайдалануға болады. Қорытынды ретінде ғалым бұл еңбекті пәнаралық дерек көзі ретінде орыс және қазақ тілдерінде басылымға шығаруды ұсынды [Марғұлан, 1957].

Осылайша, академик Ә.Х. Марғұланның С. Аманжолованың еңбегіне жазылған пікірі рецензенттің филологиялық дайындығының жоғары деңгейін көрсетіп ғана қоймай, халықтың мәдени бірегейлігінің маңызды элементі болып табылатын қазақ тілінің сақталуы мен дамуында қызығушылығын көрсетеді. Бұл Ә. Марғұланның ғылыми көзқарастарының кендігін және Қазақстанда гуманитарлық ғылымдардың әртүрлі бағыттарының дамуына қосқан үлесін сипаттайды.

Академик Ә.Х. Марғұланның ғылыми және сарапшылық қызметі пәнаралықпен ерекшеленіп қоймай, қазақ халқының мәдени мұрасын жан-жақты түсінуге талпынысын көрсетеді. Оның пікірлері ғылыми бағыттардың кең ауқымын қамтиды: археологиядан архитектураға дейін, филологиядан өнертануға дейін. Осындай ғылыми қызығушылықтардың әртүрлі болуы, оның материалдық және рухани, жазбаша және ауызша, визуалды және музыкалық болып біріктіретін мәдениетті кешенді және көпдеңгейлі үрдіс ретінде қарастыратын тәсіліне байланысты. Лингвистикалық еңбектерді сараптаудан кейін музыкалық өнер саласында зерттеулерге баға беру ұлттық мәдениетті біртұтас қабылдауға арналған көзқарасты көрсетеді. Осы бағытта Ә.Х. Марғұланның қазақ музыкалық өнеріне арналған кандидаттық диссертацияға жазылған рецензиясын айтуға болады.

1957 жылдың 14 наурызында Ә.Х. Марғұлан 8 беттен тұратын М.М. Ахметованың «Қазақ халқының музыка дәстүрлері және оның Кеңестік Қазақстан композиторларының ән шығармашылығында дамуы» атты диссертациясына жазған пікірі өнертану кандидаттық ғылыми дәрежені алуға ұсынылған болатын. Бұл жұмыс ән теориясы мен этномузыкалогия шеңберінде отандық музыка өнерінің дамуына елеулі ғылыми үлес ретінде Мәскеуде қарастырылды.

Өз пікірінің басында Ә.Х. Марғұлан қазақ халық музыкасы – бұл ғасырлар бойы қалыптасқан, рухани тәжірибенің терең қатпарларын сақтаған халықтың мәдени мұрасының ажырамас бөлігі екенін атап көрсетеді. Ол қазақ ән дәстүрінің ерекшелігін және халық үшін ән өз ойын білдірудің бір формасы екенін айтады: «Қазақ ән әлемінде өмір сүреді», - деп ой түйіндейді ғалым. Ән адамның түрлі сезімдері мен күйлерін сипаттай келе күнделікті тұрмыста және ерекше бір оқиғаларда сүйемелденеді.

Пікірдегі негізгі ой-түйіні М.М. Ахметованың 220 беттен тұратын және қосымша ретінде музыкалық ноталардың фотоиллюстрациялары келтірілген ғылыми монографиясына арналған. Жұмыс үш тараудан, кіріспе мен қорытындыдан құралған. Бірінші бөлімінде автор дәстүрлі қазақ әндерінің интонациялық-әуезді құрылымын сипаттайды. Екінші бөлімінде қазақ композиторларының авторлық ән шығармашылығындағы фольклорлық мотивтерді трансформациялау мәселесі қарастырылады. Үшінші бөлім Абай Құнанбаев әндерін терең талдауға арналған, онда олардың көркемдік және тарихи-мәдени маңыздылығы атап көрсетілген. Ә.Х. Марғұлан өз пікірінде диссертацияның негізгі концепциясын қолдайды, яғни қазақ композиторлары фольклормен

шектелмей, жаңадан көркемдік идеялар ұсына отырып, халықтық ән дәстүрін дамытуға тырысқан. Ол музыкалық-поэтикалық мәдениетті дамытуда Абайдың үлесін ерекше атап өтеді, Ахметова М. оны жекелеген шығармашылық бастама мен дәстүрлер синтезі деп сипаттаған екен. Әлкей Марғұлан Абай шығармашылығының музыкалық сараптамасын, оның интонациялық ерекшеліктерін, жанрлық құрылымы мен образдық жүйесін жоғары бағалайды.

Пікірдің қорытындысында Ә.Х. Марғұлан ғылым үшін ұсынылған жұмыстың маңызын ашатын жалпылама қорытынды жасайды:

«Диссертация қазақ кеңес музыкасының көптеген мәселелерін шешуде үлкен ғылыми қызығушылық тудырады. Терең мағынаға толы бұл еңбек қазақ ән өнері бойынша қажетті анықтамалық құрал бола алады. Сондықтан тез арада басылымға даярлауды ұсынамын. Зерттеу жұмысы жоғарғы ғылыми деңгейде жазылып, кандидаттық диссертацияға сәйкес келеді. Оның авторына өнертану ғылымдарының кандидаты деген дәреже беру лайықты» [Марғұлан, 1957].

Осылайша Ә.Х. Марғұланның М.М. Ахметованың еңбегіне арналған пікірі музыкалық өнердің сан түрлі бағыттарына ғалымның үлкен қызығушылығын тудырып, оның білімінің деңгейін көрсетеді. Яғни, академик қазақ мәдениетінің әрбір саласын терең тарихи-мәдени білімдарлық пен пәнаралық көзқараспен саралап, жүйелегенінің дәлелі болып табылады.

Қорытынды. Академик Ә.Х. Марғұланның рецензиялық және пікір жазу қызметі тарихнамалық және дерекнамалық саралауды қажет ететін ғылыми мұраның маңызды бөлігі. Ұсынылған мақалада археология, архитектура, филология және өнертану бағыттарының кең тақырыптық ауқымын қамтитын бұрын-соңды жарияланбаған рецензиялар мен пікірлер қолжазбаларының сараптамасы арқылы ғалымның ғылыми өмірбаянының бұл қырын кешенді зерттеу мақсат болды.

Зерттелген материалдар әрқилы ғылыми мәселелер бойынша ғалымның интеллектуалды ұстанымын қайта қалпына келтіріп қана қоймай, ғылыми және академиялық ортада жоғары беделге ие педагог, ғылыми жетекші және сарапшы екенін көрсетті. Рецензиялар сараптамасы Ә.Х. Марғұланның оған ұсынылған еңбектерді сыни бағалаумен қатар, ғылыми пікір-сайысты дамытып, арнайы тақырыптарды тереңдетіп, жаңа зерттеулердің пайда болуын қолдап, жас ғалымдарды бағыттап отырғанын дәлелдеді.

Осылайша, Ә. Марғұланның рецензиялары мен пікірлерінің тарихнамалық зерттелуі жай ғана мәтіндерді формалды түрде сипаттау емес, XX ғасыр ортасында Қазақстанның ғылыми ортасын қайта қалпына келтірудің маңызды құралы, және де ғылыми байланыстар орнатылып, ғалымның ғылыми әдістемесін терең түсіну болып табылады. Мақаланың қорытынды бөлімінде Ә.Х. Марғұланның рецензиялық белсенділігі танылған негізгі бағыттарды жалпылама қорытындылайық.

Ә.Х. Марғұланның археология саласындағы рецензиялары көп жағдайда оның ықпалымен қалыптасқан қазақстандық ғылымның маңызды дамуын зерттеуге болады. К.А. Ақышев, М.К. Қадырбаев, Ф.Х. Арсланова сияқты шәкірттерінің диссертациялық және зерттеу жұмыстарына пікірлері арқылы академиктің педагогикалық қызметінің ауқымы ашылады. Оның рецензиялары әдістемелік тәсілдердің терең сараптамасымен, ұсынылған материалдардың сапасымен, қорытындылардың негіздемесімен және археологиялық материалдарды интерпретациялау деңгейімен ерекшеленеді.

Ә. Марғұлан ұсынылған зерттеулердің күшті жақтарын көрсетіп қоймай, кейбір ережелерді сыни талдайды, яғни ғылыми ойды дамытатын құрылымды сын пікір. Осымен оның рөлі тек рецензент қана емес, қазақстандық археологтардың тұтас бір тобын қалыптастырған тәлімгер ретінде де айқындалады. Оның педагогикалық стратегиясы бастамаларды қолдап, ғылыми батылдылықты құптау және нақты әдістемелік қателіктерді түзету.

Ә.Х. Марғұланның археология бойынша жазылған пікірлері пәнаралық тәсілге жағындығын көрсетеді, яғни археологиялық мәліметтерді тарихи және этнографиялық мәліметтермен байланыстыру. Ол артефактілердің, қоршаған ортаның, жазбаша деректермен ауызша дәстүрді кешенді сараптауды дәйекті түрде қорғаған. Бұл оның рецензияларын кеңестік археология мен оның қазақстандық мектебінің әдістемелік дамуын көрсететін бірегей құжаттар.

Архитектуралық рецензияларда Ә.Х. Марғұлан тарихшы ретінде емес, сонымен қатар архитектурада ұлттық бірегейліктің маңызды аспектілерін көрсететін мәдениеттанушы ретінде болды. Оның М.М. Мендикуловтың еңбектеріне жазған пікірлері архитектуралық нысандардың формасы мен функциясына қарап емес, оның мәдени тарихына көңіл бөлу керектігін көрсетеді. 1956 жылы «Алматы қаласының архитектурасы» атты монографиясына жазылған пікірі

автордың қазақстандық кеңестік архитектураның дамуына ғылыми-практикалық үлесінің кешенді бағасын береді.

Ә. Марғұлан М. Мендикуловтың архитектуралық тәжірибе, өнертанулық сараптама мен тарихи қайта қалпына келтіруді біріктіретін зерттеу әдісінің маңыздылығын атап өтеді. Ол автордың архитектуралық нысандарды жекелеген емес, тарихи – қала құрылысының даму элементі ретінде қарастыруды зерттеді. Рецензияда архитектураны идеологиялық және мәдени мәлімдеменің бір түрі ретінде қарастыруға ерекше назар аударылады, бұл әсіресе соғыстан кейінгі кеңестік кезең контекстінде өзекті.

Осылайша Ә.Х. Марғұланның архитектуралық рецензиялары арқылы социалистік мазмұн мен дәстүрлі формалардың үйлесіміне негізделген ұлттық архитектуралық канондарды қалыптастыруға ұмтылысы байқалады.

Архитектуралық еңбектерге рецензиялар архитектуралық ой, тарих пен халықтың бірегейлігі арасындағы байланысты терең түсіне отырып, Ә. Марғұланның пәндер синтезіне негізделген ғылыми дискурсты дамытуға деген ұмтылысын көрсетеді.

Ә.Х. Марғұланның филологиялық қызығушылықтары қазақ тілінің диалектологиясы мен тарихына арналған С. Аманжолованың еңбегіне жазылған пікірде айқын көрінеді. Бұл рецензия академиктің тілді лингвистикалық феномен ретінде ғана емес, тарихи-мәдени сараптаудың маңызды құралы ретінде де қарастырғанын айғақтайды. Ол этникалық тарихқа, тайпалық құрылымға және көші-қон процестеріне сүйенбей тілді зерттеудің мүмкін еместігін ерекше атап өтеді.

Рецензияда қазақ диалектілерінің типологиялық әртүрлілігіне, олардың аймақтық ерекшеліктеріне және олардың әдеби тілдің қалыптасуына әсері бақылауға қызығушылығы көрінеді. Ғалым деректердің кең ауқымды базасын пайдалануды ұсынады, яғни фольклордан аудандық басылымға дейін, ақындар поэзиясынан аудармаға дейін. Осындай тәсіл оның талдаудың күрделілігіне жалпы әдіснамалық көзқарасына сәйкес келеді.

Лингвистикалық рецензиялар арқасында Әлкей Марғұланның ғылыми қызығушылықтарының кеңдігі байқалады, мәдени құбылыстарды олардың көпдеңгейлігінде сараптауға мүмкіндік береді. Тіл, оның түсінігінше, араласу құралы ғана емес, тарихи жадының коды, этникалық бірегейлік пен мәдени мұраның маңызды бөлігі. Бұл дегеніміз, филологиялық пікірлер Ә.Х. Марғұланның гуманитарлық парадигмасын түсінудің кілті ретінде.

Пікірлер жинағындағы тағы бір ерекше орын қазақ халқының ән дәстүріне арналған М.М. Ахметованың кандидаттық зерттеуіне жазылған рецензия. Мұнда ғалымның көркем мұра мәселелеріне, музыкалық-поэтикалық мәдениеттің сараптамасына және оның қазіргі шығармашылықпен өзара әрекеттесуіне деген қызығушылығы байқалады. Әлкей Марғұлан қазақ халқының өмірінде халық әндерінің ерекше рөлін көрсетіп, оның функционалды қанықтылығы, эмоционалды мәнерлілігі және формалардың тұрақтылығы айқындалды.

Рецензияда диссертацияның әдіснамалық шешімдеріне, оның құрылымына, деректік базасына, материалдың жаңалығы мен ғылыми түсіндірілуіне көңіл бөлінген. Ерекше мақұлдауды тудырған Абайдың ән мұрасының сараптамасы. Ә. Марғұлан халық дәстүрі мен интеллектуалды ұлт элитасының байланысын айқындады. Бұл халықтың тарихи және рухани дамуындағы өнердің рөлін терең түсіну болып табылады.

Осылайша, Ә.Х. Марғұланның өнертану саласындағы рецензиялық қызметі оның шығармашылық феномендерді тарихи-мәдени динамикада сараптаудың ерекшелігін көрсетеді. Ол дәстүрлі формаларды сақтау және ғылыми тұрғыдан түсіну қажеттігін баса көрсете отырып, кеңестік мәдениетті қалыптастырудың негізі ретінде ұлттық өнердің маңыздылығын дәйекті түрде қолдайды. Оның пікірлерінде өнер эстетикалық сараптаудың нысаны ретінде ғана емес, сонымен қатар тарихи дереккөз және қоғамдық құндылықтардың тасымалдаушысы ретінде де көрінеді.

Мақалада қарастырылған Ә.Х. Марғұланның пікірлері мен рецензиялары оның ғылыми әлемін, зерттеу әдіснамасын және академиялық ойын қайта қалпына келтіруге мүмкіндік беретін деректердің құнды базасы. Пікірлер арқылы оның пәнаралық тәсілі, гуманитарлық білімдерді терең синтездеп, ғылыми бақылауларды мәдени-тарихи контекстке айналдыру дағдысы айқындалады.

Ә.Х. Марғұлан рецензент ретінде ғана емес, ғылыми ойдың архитекторы, шәкірттерін шабыттандыратын шебер педагог, әр түрлі салаларда сөзі өтетін сарапшы ретінде танылды. Оның пікірлері ғылым, мәдениет және тарихты біріктіретін кішігірім зерттеулер сияқты.

Академик Ә.Х. Марғұланның рецензиялық қызметі ғылымға деген үлесінде, Қазақстанның интеллектуалды тарихында рөлін анықтап, өзінің ғылыми мансабында жүзеге асырып келе жатқан мәдени миссиясын бағалауға мүмкіндік береді.

Дереккөздер

Марғұлан, 1953 – *Марғұлан Ә.Х.* 1953 жылдың 22 қарашасында берілген К.А. Ақышевтың «Орталық Қазақстан қола дәуірі» жұмысына пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1948 – *Марғұлан Ә.Х.* 1948 жылы архитектор М.М. Мендикуловтың жұмысына жазылған пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1953 – *Марғұлан Ә.Х.* 1953 жылы архитектор М.М. Мендикуловтың «Алматы қаласының архитектурасы» атты монографиялық зерттеуіне жазылған пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1956 – *Марғұлан Ә.Х.* 1956 жылы 8 желтоқсанында жазылған архитектор М.М. Мендикуловтың ғылыми қызметіне жазылған пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1957 – *Марғұлан Ә.Х.* 1957 жылы 15 наурызда жазылған М.М. Ахметованың «Қазақ халқының музыка дәстүрлері және оның Кеңестік Қазақстан композиторларының ән шығармашылығында дамуы» атты жұмысына пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1957 – *Марғұлан Ә.Х.* 1957 жылы жазылған С. Аманжолованың «Қазақ тілінің диалектологиясы мен тарихының сұрақтары» атты жұмысына пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1959 – *Марғұлан Ә.Х.* 1959 жылдың 7 желтоқсанында жазылған М.К. Қадырбаевтың «Орталық Қазақстан көшпелі тайпаларының ескерткіштері» атты жұмысына пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Марғұлан, 1963 – *Марғұлан Ә.Х.* 1963 жылы 20 маусымда жазылған Ф.Х. Арсланованың «Орта Ертістің археологиялық ескерткіштері» атты жұмысына пікір, қызы Д. Марғұланды сақталған Ә.Х. Марғұланның жеке мұрағатынан алынған.

Sources

Margulan, 1948 – *Margulan A.Kh.* 1948 zhyly arkhitektor M.M. Mendikulovtyn zhumysyna zhazylgan pikir [Review written by architect M.M. Mendikulov in 1948]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1953 – *Margulan A.Kh.* 1953 zhylynyn 22 karaşasynda K.A. Akyshevtyn *Ortalyq Qazaqstan qola дәуірі* zhumysyna berilgen pikir [Review of K.A. Akyshev's work "The Bronze Age of Central Kazakhstan" dated November 22, 1953]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1953 – *Margulan A.Kh.* 1953 zhyly arkhitektor M.M. Mendikulovtyn *Almaty qalasynyn arkhitekturasyny* attı monografiyalıq zerttewine jazylgan pikir [Review of M.M. Mendikulov's monographic research «Architecture of Almaty City», 1953]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1956 – *Margulan A.Kh.* 1956 zhyly 8 zheltoksanda jazylgan arkhitektor M.M. Mendikulovtyn ғылыми qyzmetine berilgen pikir [Review of architect M.M. Mendikulov's scientific work written on December 8, 1956]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1957 – *Margulan A.Kh.* 1957 zhyly 15 nauryzda M.M. Akhmetovany *Qazaq khalqynyn muzyka дәстүрлері және оның Кеңестік Қазақстан композиторларының ән шығармашылығында дамуы* attı zhumysyna pikir [Review of M.M. Akhmetova's work «Musical Traditions of the Kazakh People and Their Development in Soviet Kazakhstan Composers' Songwriting», dated March 15, 1957]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1957 – *Margulan A.Kh.* 1957 zhyly S. Amanzholovany *Qazaq tilinin dialektologiyasy men tarikhynyn suraqtary* attı zhumysyna pikir [Review of S. Amanzholova's work «Issues of Kazakh Dialectology and History», 1957]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1959 – *Margulan A.Kh.* 1959 zhylynyn 7 zheltoksanynda M.K. Qadyrbaevtyn *Ortalyq Qazaqstan koshpeli taipalarynyng eskertkishteri* attı zhumysyna pikir [Review of M.K. Qadyrbaev's work «Monuments of the Nomadic Tribes of Central Kazakhstan», dated December 7, 1959]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Margulan, 1963 – *Margulan A.Kh.* 1963 zhyly 20 mawsymda F.Kh. Arslanova's *Orta Ertistin arkheologiyalyk eskertkishteri* attı zhumysyna pikir [Review of F.Kh. Arslanova's work «Archaeological Monuments of the Middle Irtysh», dated June 20, 1963]. From the personal archive of A.Kh. Margulan, preserved by his daughter D. Margulan.

Әдебиеттер

Арын, 2004 – *Арын Е.М.* Ғұлама (Әлкей Марғұлан туралы естелік мақалалар, деректі әңгімелер, очерктер, өлең-арнаулар). Павлодар: ЭКО, 2004. 295 б.

Аяған, 2004 – *Аяған Б.* Ақышев Кемел // Қазақстан: ұлттық энциклопедия. Бас редакторы Б. Аяған. Алматы, Т. 1. 2004. 236 б.

Жилбаев, 2022 – Жилбаев Ж. Академик Ә.Х. Марғұлан еңбектеріндегі қазақ халқының мәдени-тарихи мұрасын зерттеудің өзекті мәселері: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары / жауапты құрастырушы Жилбаев Ж.О. Павлодар, ППУ, 2022, 540 б.

Ковальченко, 2003 – Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. Москва: Наука, 2003. 488 б.

Марғұлан, 2018 – Марғұлан Д.А. Жизнь и научная деятельность А.Х. Марғұлана. Образ ученого и человека // Қазақстан археологиясы. 2018. № 1-2. С. 37–47.

Сәтбаева, 1996 – Сәтбаева Ш.Қ. Сәулелі әулет. Алматы: Қазақстан, 1996. 175 б.

Утубаев, 2022 – Утубаев Ж.Р. Қадырбаев Мир Қасымұлы / құраст: Ж.Р. Утубаев, Г.С. Жұмабекова, Г.А. Базарбаева, А.Д. Қасенова, А.Ш. Аққалиева // Қазақстан археологтарының биобиблиографиясы. 1-шығарылым. Алматы: Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, 2022. 118 б.

References

Aryn, 2004 – Aryn E.M. Ghulama (Alkei Margulan turaly estelik makalalar, derekti angimeler, ocherker, olenarnau) [The Scholar: Memoirs, Documentary Stories, Essays, Dedication Poems about Alkei Margulan]. Pavlodar: EKO, 2004. 295 p. [in Kazakh]

Ayagan, 2004 – Ayagan B. Akyshev Kemel. Kazakhstan: ulttyq entsiklopediya [Kazakhstan: National Encyclopedia]. Ed. by B. Ayagan. Almaty, Vol. 1, 2004. 236 p. [in Kazakh]

Zhilbaev, 2022 – Zhilbaev Zh.O. (comp.). Akademik A.Kh. Margulannyng enbekterindegi qazaq khalqynyn мәдени-тарихи мұрасын зерттеудің өзекті мәселері: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары [Topical Issues of Studying the Cultural and Historical Heritage of the Kazakh People in the Works of Academician A.Kh. Margulan: International Scientific-Practical Conference Materials]. Pavlodar: PPU, 2022. 540 p. [in Kazakh]

Kovalchenko, 2003 – Kovalchenko I.D. Metody istoricheskogo issledovaniya [Methods of Historical Research]. Moscow: Nauka, 2003. 488 p. [in Russian]

Margulan, 2018 – Margulan D.A. Zhizn i nauchnaya deyatelnost A.Kh. Margulana. Obraz uchenogo i cheloveka [Life and Scientific Activity of A.Kh. Margulan. The Image of a Scholar and a Man]. Kazakhstan arkheologiyasy [Kazakhstan Archaeology]. 2018. № 1–2. Pp. 37–47. [in Russian]

Satbayeva, 1996 – Satbayeva Sh.K. Sauleli aulet [Radiant Dynasty]. Almaty: Kazakhstan, 1996. 175 p. [in Kazakh]

Utubaev, et al., 2022 – Utubaev Zh.R., Zhumabekova G.S., Bazarbayeva G.A., Kasenova A.D., Akkalieva A.Sh. Kadyrbaev Mir Kasymuly [Kadyrbaev Mir Kasymuly]. Kazakhstan arkheologtarynyng biobibliografiyasy [Bio-Bibliography of Kazakh Archaeologists]. Vol. 1. Almaty: Institute of Archaeology named after A.Kh. Margulan, 2022. 118 p. [in Kazakh]

СОДЕРЖАНИЕ

ОТАН ТАРИХЫ № 28 (3). 2025

Ainur Dauletovna Zhuandykova, Kuanysh Aldabergenovich Iskakov

THE HISTORY OF KAZAKH MIGRATION TO IRAN: CAUSES, STAGES AND CONSEQUENCES.....553

Burkitbay Gelmanuly Ayagan

ON THE HISTORY OF THE TRANSLATION OF "THE SECRET HISTORY OF THE MONGOLS" BY S.A. KOZIN.....563

Makhabbat M. Kozybayeva

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF DISENFRANCHISEMENT IN KAZAKHSTAN IN THE 1920S–1930S.....573

Nazym Amanzholova, Aliya Oskembay, Kenzhegul Tergembay

YOUTUBE AS A PLATFORM FOR THE REPRESENTATION OF OTYNSHY ALZHANOV: INTERPRETATIONS AND PUBLIC ENGAGEMENT IN DIGITAL MEDIA.....591

Ziyabek E. Kabuldinov, Olzhas B. Kuanbay, Ualikhan S. Ibraev

JAPANESE HISTORIOGRAPHY FROM ANCIENT TIMES TO 1912: EVOLUTION OF HISTORICAL THOUGHT AND SOURCES.....601

Oraz Sapashevich Sapashev, Samat Kairollaevich Samashev

THE TRADITION OF CONTINUITY IN STATE STANDARDS AND WEAPONRY AMONG THE SAKA, XIONGNU, AND TURKS.....617

Toraigyrov Erzhan Muratovich, Bakirova Zhansaya Bazaralyevna

DEVELOPMENT OF EDUCATION AND ENLIGHTENMENT IN THE PRIIRTYSH REGION FROM THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY TO THE 1920S.....638

Zauresh Galimzhanovna Saktaganova, Tolkynay Kuandykzy Sakabay

FOOD AND FINANCIAL ASSISTANCE MEASURES FOR DESTITUTE CHILDREN DURING THE FAMINE OF THE 1930S (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL KAZAKHSTAN).....650

Абдукаюм Абдукадиров

УСТАНОВЛЕНИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ТУРКЕСТАНЕ И ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА (1917–1924 гг.).....660

Айгүл Молдалиқызы Сманова

ГЕНЕРАЛ В. СИКОРСКИЙДІҢ ЭМИГРАНТТЫҚ ҮКІМЕТІ: САЯСИ КЕЛБЕТІ МЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІ.....669

Айнур Канатовна Кайруллина, Альбина Абеновна Максумова

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СТАРШЕГО СУЛТАНА БАЯНАУЛЬСКОГО ВНЕШНЕГО ОКРУГА КАЗАНГАПА БИ САТЫБАЛДЫУЛЫ.....681

Сұлтан Хан Аққұлұлы Жүсіп, Сулушаш Рахимжановна Сарманова, Халил Борисович Маслов

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАННЫҢ ИМПЕРАТОРЛЫҚ РЕСЕЙ ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ҚОҒАМЫНЫҢ БАТЫС-СІБІР БӨЛІМІ ҚҰРАМЫНДА ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ЗЕРТТЕУГЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....690

Ахметова Раушан Дюсенбековна, Қонбай Ерке

1930-ШЫ ЖЖ. АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕГІ БАЛАЛАР ТАҒДЫРЫ (БАТЫС ҚАЗАҚСТАН Өңірі мысалында).....705

Болат Сагидоллаұлы Жұмағұлов, Лесқали Базарғалиұлы Бердіғажин, Алдар Сәрсенұлы Сәрсенов

1931 ЖЫЛҒЫ МАУСЫМДАҒЫ БОСАҒА ШАЙҚАСЫ: ҰРЫС ТАКТИКАСЫ, ӘСКЕР КҮШІ.....719

Гульмира Усенбаевна Орынбаева

ЭТНОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА МЕЖДУ ПРИТЯЖЕНИЕМ «УХОДЯЩЕГО ПОЛЯ» И «КОЛХОЗНОЙ» ПОВЕСТКОЙ (2-я половина 40-х – 50-е гг. XX в.).....732

Дидар Бейсенғалиевна Касымова, Болат Кудайбергеноұлы, Алмас Каиргельдинович Кенжеғалин

ПИСЬМО 43 ИЗ КЕНТАУ В ЦК КП КАЗАХСТАНА: ОПЫТ АНАЛИЗА.....749

Динара Кайсаровна Сулейменова, Алпысбес Махсат Алпысбесұлы

ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ХАНА ТОКТАМЫША В 1380-1395 ГОДАХ.....767

Еңлік Қабыкенқызы Абеуова, Анар Еркенқызы Кәрімова, Гүлфира Елубайқызы Отепова

Ә.Х. МАРҒҰЛАННЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАРДЫҢ ДАМУЫНЫҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕГІ РЕЦЕНЗИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ (1940-1960 жж.).....777

Ерден Ерназарович Ибраев, Гульмира Келдыбаевна Нурушева, Жангельды Арсенович Шаукенов

МЕТОДОЛОГИЯ КУЛЬТУРНОЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ КАЗАХСТАНСКОГО КИНЕМАТОГРАФА.....790

Жаксылык Муратович Сабитов

ШЫҒЫС ХАН ӘСКЕРІМЕН ШЫҒЫС ДЕШТІ ҚЫПШАҚТЫ 1210-1230-ЖЫЛДАРЫ ЖАУЛАП АЛУЫ.....801

Кенжебаев Габит Капезович, Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

СВЕТСКИЕ И МУСУЛЬМАНСКИЕ УЧЕБНЫЕ ЗАВЕДЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВЕКОВ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ.....812

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы, Абдулина АқсұңқарТұрсынқызы

ҚАЗАҚСТАН ҚАЛАЛАРЫНДАҒЫ 1920-1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР.....827

Нұрсан Әлімбай, Болат Құдайбергенұлы Смағұлов

РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ӨЛКЕСІН АГРАРЛЫҚ ОТАРЛАУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СУБЪЕКТІЛЕРІ. КРЕСТЬЯНДАРДЫҢ ЖЕТЕКШІ СУБЪЕКТІГЕ АЙНАЛУЫ (XVIII – 1917).....844

Өтеубай Қожақұлы, Абусад Гафурұлы Асқар

XIX ғ. II-ЖАРТЫСЫ МЕН XX ғ. БАС КЕЗІНДЕГІ СЫРДАРІЯ ОБЛЫСЫНДАҒЫ САУДА МЕН ӨНЕРКӘСІПТІҢ ДАМУЫ.....881

Самал Сағнайқызы, Спатай Алтынбекович Сартаев, Салтанат Адыровна Нусупбаева

КОЛЛЕКТИВИЗАЦИЯ И РЕПРЕССИИ: ТРАНСФОРМАЦИЯ КАЗАХСКОГО ОБЩЕСТВА В XX ВЕКЕ.....895

Сейдехан Нұрмаханұлы Әлібек, Ержан Джаркинбаевич Пазиров, Асан Үсінов

«ҮЛКЕН ТЕРРОР» ЖЫЛДАРЫ ОҢТҮСТІКТЕ ҚЫЗМЕТ АТҚАРҒАН АЛАШ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚУҒЫНДАЛУЫ АРХИВ МАТЕРИАЛДАРЫ МЕН МЕРЗІМДІ БАСЫЛЫМ БЕТТЕРІНДЕ.....907

Тимур Әкімханұлы Әпендиев, Нұржігіт Момынбекұлы Абдуқадыров, Мадина Анатольевна Ермаханова

ГЕРМАНИЯДАҒЫ ҚАЗІРГІ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ПРОБЛЕМАЛАР (1991-2024 жж.).....920

Токтабай Ахмет Уалханұлы

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИРРИГАЦИОННОГО ЗЕМЛЕДЕЛИЯ В ЖЕТЫСУ И ЮЖНОМ КАЗАХСТАНЕ.....936

Шолпан Аширалиевна Торгаутова, Гульжан Даулетбековна Сугирбаева, Женгиз Буяр

ДИНАМИКА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX в. - 1924 г.....946

Эльмира Серікбайқызы Абдукамалова, Ақмарал Ғосманқызы Ибраева, Пердехан Бекмағанбетұлы Мұсырманқұл

«РАДЛОВ АЛЬБОМЫНДАҒЫ» ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ КӨРІНІСІ: МУЗЕЙЛІК АТРИБУЦИЯ МӘСЕЛІЛЕРІ.....965

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кезегіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде
міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.